

**MAVZU: MOYLI EKINLARNING BIOLOGIK XUSUSIYATLARI,
HOSILDORLIGI VA ULARNI YETISHTIRISHDA TEXNIK
XAVFSIZLIK**

*Muallif: Risqaliyev Hayot Shuxrat o'g'li
Toshket viloyati Bo'stonliq tuman
3-son texnikumi Maxsus fan o'qituvchisi*

Moyli ekinlar qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular aholini o'simlik moyi bilan ta'minlashda asosiy xomashyo manbai hisoblanadi.

Moyli ekinlardan olingan mahsulotlar oziq-ovqat, texnika, farmatsevtika va kimyo sanoatida keng qo'llaniladi. Shu sababli moyli ekinlarning biologik xususiyatlari, hosildorligi hamda ularni yetishtirishda texnik xavfsizlik masalalarini o'rganish katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

2. Moyli ekinlarning umumiy tavsifi va tasnifi

Moyli ekinlar urug'i yoki mevasida 20–60 foizgacha moy to'plovchi o'simliklar hisoblanadi. Asosiy moyli ekinlarga kungaboqar, paxta, soya, raps, zig'ir, kunjut, yer yong'oq va maxsar kiradi. Ular biologik xususiyatlariga ko'ra bir yillik va ko'p yillik, issiqsevar va mo'tadil iqlim sharoitiga moslashgan ekinlarga bo'linadi.

3. Moyli ekinlarning biologik xususiyatlari

Moyli ekinlarning biologik xususiyatlari ularning o'sishi, rivojlanishi va hosil shakllanish jarayonlari bilan belgilanadi.

3.1. Issiqlikka bo'lgan talabi

Ko'pchilik moyli ekinlar issiqsevar bo'lib, urug'lar tuproq harorati 8–10 °C bo'lganda unib chiqadi. Optimal o'sish harorati 20–28 °C ni tashkil etadi.

3.2. Namlikka bo'lgan talabi

Moyli ekinlar ayniqsa unib chiqish va gullash davrida namlikka talabchan. Namlik yetishmasligi hosildorlik va moy miqdorining kamayishiga olib keladi.

3.3. Yorug'likka bo'lgan talabi

Yorug'lik yetarli bo'lganda fotosintez jarayoni faollashadi va hosil yaxshi shakllanadi. Kungaboqar va zig'ir yorug'sevar ekinlar hisoblanadi.

4. Moyli ekinlarning morfologik xususiyatlari

Moyli ekinlarning ildiz tizimi, poyasi, barglari va urug'lari turli xil tuzilishga ega. Kungaboqar chuqur ildiz tizimi orqali tuproqning quyi qatlamlaridan namlikni o'zlashtira oladi. Soya ildizida tugunak bakteriyalari hosil bo'lib, tuproqni biologik azot bilan boyitadi.

5. Moy to'planish jarayoni

Moy to'planish jarayoni o'simlikning gullash va pishish bosqichlarida jadallashadi. Tuproq unumdorligi, o'g'itlash, sug'orish va nav xususiyatlari moy miqdoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

6. Moyli ekinlarning hosildorligi va unga ta'sir etuvchi omillar

Moyli ekinlarning hosildorligi biologik va agrotexnik omillarga bog'liq. Asosiy hosildorlikka ta'sir qiluvchi omillar quyidagilardan iborat:

- tuproq unumdorligi va tarkibi;
- iqlim sharoiti va vegetatsiya davrida harorat;
- sug'orish va namlik rejimi;
- o'g'itlash tizimi;
- nav va urug' sifati;
- kasallik va zararkunandalarga qarshi kurash.

Masalan, kungaboqar ekinidan agrotexnika qoidalariga amal qilinganda 25–35 s/ga, soya ekinidan esa 20–30 s/ga gacha hosil olish mumkin. Hosildorlikni oshirishda almashlab ekish va zamonaviy texnologiyalar muhim ahamiyatga ega.

7. Moyli ekinlarni yetishtirishda texnik xavfsizlik qoidalari
Moyli ekinlarni yetishtirish jarayonida texnik xavfsizlik qoidalariga rioya qilish ishchilarning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilishda muhimdir.

Texnik xavfsizlikning asosiy talablari:

- qishloq xo'jaligi texnikalarini faqat texnik soz holatda ishlatish;
- traktor va agregatlar bilan ishlashda maxsus yo'riqnomalarga amal qilish;
- urug' ekish va hosil yig'ishda himoya kiyimlari va vositalaridan foydalanish;
- mineral o'g'itlar va kimyoviy moddalar bilan ishlashda sanitariya qoidalariga rioya qilish;
- dalada yong'in xavfsizligi qoidalariga qat'iy amal qilish.

8. Moyli ekinlarning xo'jalik ahamiyati

Moyli ekinlar oziq-ovqat sanoatida o'simlik moylari ishlab chiqarishda, chorvachilikda kunjara va shrot sifatida, sanoatda esa bioyoqilg'i, bo'yoq va texnik moylar tayyorlashda keng foydalaniladi.

Xulosa

Moyli ekinlarning xulosasi

Biologik xususiyatlari

Moyli ekinlar issiqlik va yorug'likni yaxshi talab qiladi, gullash va urug' to'lish davrida namlik muhim. Tuproq uchun talabchan: yaxshi drenajlangan, o'rtacha kislotalik (pH 6–7) va unumdor bo'lishi kerak. Har bir tur o'ziga xos chidamlilikka ega (masalan, zig'ir va kunjut qurg'oqchilikka chidamli, soya va raps esa namsevar).

Hosildorligi

Hosil ko'pchilik hollarda nav, tuproq, iqlim va agrotexnika omillariga bog'liq.

O'rtacha hosildorlik: 8–40 s/ga (ekinning turiga qarab). Yuqori hosil olish uchun sifatli urug', o'g'itlash va sug'orish shart.

Yetishtirish texnologiyasi

Almashlab ekish: tuproqni qattiq ishlatmaslik va kasalliklardan himoya qilish uchun 3–4 yil bir maydonda qayta ekilmasligi lozim. Tuproq tayyorlash: chuqur haydash, bahorda boronalash va tekislash. Urug' ekish: optimal chuqurlik va qator oralari; urug'larni sifatiga e'tibor. O'g'itlash: organik va mineral o'g'itlar (azot, fosfor, kaliy) o'simlikning o'sish davrida muhim.

Parvarish: begona o'tlarni yo'qotish, zararkunandalardan himoya, qator oralari yumshatish.

Sug'orish: gullash va urug' to'lish davrida sug'orish hosilni sezilarli oshiradi. Hosil yig'ib olish: urug'lar to'liq pishganda, namligi 12–14 % ga yetganda yig'iladi.

Umumiy xulosa

Moyli ekinlar yuqori iqtisodiy qiymatga ega, ularni to'g'ri agrotexnika bilan yetishtirish hosilni oshiradi va tuproq unumdorligini saqlaydi. Har bir bosqichda biologik xususiyat va iqlim talablarini hisobga olish, hosil va yog' sifatini maksimal darajada ta'minlaydi.

Moyli ekinlarning biologik xususiyatlari, hosildorligi va texnik xavfsizlik qoidalarini chuqur o'rganish yuqori va sifatli hosil olish imkonini beradi. Ilmiy asoslangan agrotexnik tadbirlar va xavfsizlik talablariga amal qilish qishloq xo'jaligi samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati

1. Nazirova R. M., Xamroqulova M. X., Usmonov N. B. — Moyli ekin urug'larini saqlash va qayta ishlash texnologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2021.
2. Imomaliyev M. A., Umarqulova B. N. — Moyli ekinlar va kungaboqarni yetishtirish texnologiyasi. Ilmiy maqola, 2023.
3. Ataeva Z., Samadova X. — Soya o'simligi va yetishtirish texnologiyasi. Ilmiy maqola, 2024.
4. O'simlikshunoslik (O. Yaqubjonov, S. Tursunov) — O'zbekiston kontekstida botanik va agronomik asoslar, Toshkent, 2024.
5. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim darsliklari — Moyli ekinlar tavsifi va biologiyasi. Universitet o'quv materiallari.
6. Agrokimyo darsligi — O'g'itlash tizimi va tuproq unumdorligini oshirish usullari. Toshkent, zamonaviy nashrlar.
7. Fan va innovatsiya markazi materiallari — Moyli ekinlarni yetishtirish bo'yicha tavsiyalar. Toshkent, 2022–2025.